

ПОЛІТИЧНА НАУКА ЧИ ПОЛІТОЛОГІЯ?

Попередні зауваження. Виникнення, формування, еволюція та інституалізація політичної науки – тема дискусійна. Предметом дискусії слугує навіть сама назва дисципліни.

Згадаємо: в Радянському Союзі до середини 60-х років політологію не вважали окремою наукою. Виходили з того, що політика вивчається в межах історії КПРС, філософії, політичної економії, наукового комунізму. З початку 60-х років ставлення до науки про політику зазнало змін. 8 квітня 1960 року вчені, які досліджували ці проблеми, об'єдналися в Радянську асоціацію політичних (державознавчих) наук (з часом відповідні відділення були створені у тринадцяти регіонах, у тому числі в Україні), що створило передумови для постійного спілкування радянських учених із зарубіжними колегами, формування вітчизняної політичної науки. Українську асоціацію політологів в різні роки очолювали академіки Б.М.Бабій, Ю.С.Шемшученко, професор В.Д.Бабкін. 5 січня 1965 року в газеті “Правда” було опубліковано статтю Ф.М.Бурлацького “Про політичну науку”, в якій автор обґрунтував право вчених розглядати, формулювати нові ідеї реконструкції союзної держави на загальнодержавних цінностях, на принципах демократії і свободи.

У 70-90-ті роки ХХ ст. політична наука перетворилася на загальновизнану, організаційно оформлену академічну і навчальну дисципліну.

Навряд чи можна вважати достатньо обґрунтованим твердження про те, що політологія в Україні до цих пір не утвердилася чи навіть перебуває у глибокій кризі, як і те, що криза політичної науки в Україні спричинена недорозвиненістю інститутів та інституцій, відсутністю політичних шкіл, недостатньою кількістю кваліфікованих фахівців. Хоча доля правди в цьому є. Але при цьому треба зважати на те, що політологія в Україні дисципліна молода, процес активного зростання політичних знань та їх структурування все ще триває [1]. Можна виокремити в усякому разі два етапи в її розвитку.

Перший. Після проголошення незалежності і зміни суспільно-

політичного ладу в Україні як і в інших республіках колишнього Радянського Союзу, відбувається інтенсивний процес становлення науки про політику. На цьому етапі політологія в Україні пройшла крізь дискусію з приводу низки основоположних проблем.

Ключове питання – яким має бути предмет політології? Після тривалого обговорення (одні вважали, що політичну проблематику вивчає не лише політологія, а й інші соціальні науки, тому немає необхідності в окремій науці про політику; інші – фактично ототожнювали політологію і політичну соціологію). Переважна більшість фахівців дійшли висновку, що політологія є загальною інтеграційною наукою про політику у всіх її проявах. У широкому сенсі політологія є наукою про політику у її відносинах з особистістю та суспільством. У вузькому – це наука про політичну владу, її природу та сутність, зміст і механізми здійснення. Але на відміну від інших наук, які досліджують ці проблеми, - історії, філософії, правознавства – політологія вивчає універсальні та специфічні закони політичного життя, спосіб організації та здійснення влади в динаміці, в дії.

У кожній країні політологія мабуть більше, ніж інша суспільна наука “прив’язана” до національної специфіки. У цьому випадку виникає спокуса, і це питання також широко дискутувалося, визначати політологію, як окрему українську національну політичну науку. Однак політологія має загальний характер, свій предмет, універсальні та специфічні методи дослідження і закони розвитку. Тому вважаємо некоректним визначати політологію лише як українську науку. Піти цим шляхом – означає свідомо відмежуватися від сучасних досягнень світової науки про політику. Зрозуміло, такий підхід не виключає того, що можуть і повинні створюватися українські політологічні школи, тобто з низки ключових проблем теорії політики необхідні наукові розробки, які б за своєю актуальністю і якістю вигідно відрізнялися б від наукових досягнень інших політологічних шкіл.

Як приклад. Комплексна тема “Україна в контексті трансформації політичних систем у країнах СНД, Балтії, Центральної і Східної Європи” протягом тривалого часу досліджується в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. При дослідженні цієї теми продуктивним виявився порівняльний (компаративний) метод дослідження. Використання цього методу науковими студіями, започаткованими в Інституті, дало змогу осягнути політичну систему сучасної України в усій її цілісності, розглянути її складові: державні інституції, механізми

взаємодії різних гілок влади, основні засади функціонування місцевого самоврядування, тенденції становлення партійної і виборчої систем, місце і роль політичних лідерів і політичних еліт у цьому процесі, формування інститутів правової держави і громадянського суспільства. На основі виявлення загальних рис і відмінностей показана трансформація політичних систем у постсоціалістичних країнах порівняно з тим, як відбувається цей процес в Україні, винесені уроки для нашої держави. Вийшли друком колективні та індивідуальні монографії, захищені дисертації на здобуття наукового ступеня доктора и кандидата політичних наук. Усе це дає можливість твердити про створення в науковому колективі Школи теорії політики та порівняльної політології.

Другий етап. На цьому етапі впевнено заявили про себе наукові установи, що досліджують політичні проблеми: академічні - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса та Інститут держави і права ім.В.М.Корецького, Національний інститут стратегічних досліджень, Національний Інститут проблем міжнародної безпеки та оборони України, ряд суспільно-політичних центрів, кафедри політології у вищих навчальних закладах. Створені і діють, хоча не так активно, як належало б, Українська академія політичних наук, Українська асоціація політичних наук. Політологія викладається у вищих навчальних закладах, виходять друком наукові праці, підручники та навчальні посібники, журнали політологічного профілю.

Політична наука чи політологія? Відповідь на питання про те, як має бути названа наука, предметом якої є політика та її взаємовідносини з людиною і суспільством – “політологія” чи “політична наука”, може бути, на наш погляд, наступною. “Політологія” (від грецького політика – державні та громадські справи і логос – слово, поняття, вчення) у даному контексті є родовим поняттям, виступаючи одночасно і наукою, і навчальною дисципліною. “Зміст політичного вчення в розвитку політичного знання фіксує віхи його якісних змін, у тому числі і появу політології як самостійної наукової і навчальної дисципліни” [2]. Але при цьому політологія як наука і як навчальна дисципліна має свої специфічні особливості.

Основне завдання політичної науки - отримання знань про політику на основі узагальнення одержаних даних. Застосовуючи загальнофілософські (соціологічний, нормативно-ціннісний, біхевіористський, порівняльний), загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання), емпіричні методи (використання

статистики, аналіз документів, реальні спостереження), політична наука досліджує закономірності розвитку політичної сфери, політичну систему, глобальні, геополітичні проблеми. Політологія як наука має право на незавершеність процесу дослідження, на гіпотетичні передбачення. Але при цьому має бути забезпечена науковість політичних досліджень: “оперування виключно встановленими дослідним шляхом фактами, з яких мають робитися за правилами логіки висновки” [3]. Констатуємо, що з низки ключових проблем політології українські вчені здійснили наукові розробки, які за своєю досконалістю та інноваційному потенціалу, безсумнівно є значущими. Серед них: Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть (1999); Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність (1999); Левенець Ю.А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) (2001); Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії (1998); Пахарев А.Д. Политическое лидерство и лидеры (2001); Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії (2001); Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф.М.Рудича (2002); Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи (2004); Головатий М.Ф. Соціологія політики (2004) та ін.

Політологія як навчальна дисципліна дає знання про політичні інститути, їх організацію та функціонування: права, свободи, обов'язки громадян; про політичні процеси; участь особи в політичному житті; суб'єкти і об'єкти політики; політичну культуру; світовий політичний процес. Політологія як нормативна дисципліна викладається у вищих навчальних закладах з початку 90-х років. У цей час довелося надолужувати відсутність підручників, кваліфікованих педагогічних кадрів. За участю вчених і викладачів підготовлені й вийшли друком підручники, навчальні посібники, довідкові видання, які в цілому забезпечують викладання політичної науки. Назву тільки деякі з них: Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка (2004); Геополітика: Підручник / А.І.Кудряченко, Ф.М.Рудич, В.О.Храмов (2004); Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – Видання друге, стереотипне (2006). Серед довідкових видань: Рябов С. Політологія: словник понять і термінів (2001); Томенко М. Абетка української політики: Довідник (2002); Обушний М.І., Коваленко А.А., Ткач О.І.

Політологія: Довідник (2004); Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка (2004); Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. зак. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка (2005).

За останні дев'ять років в Україні вийшло друком більше 750 наукових, навчальних і довідкових книжок з політології, в тому числі 209 монографій і 38 підручників.

Про ці, скоріше за все, відомі факти йдеться лише з однією метою: подолати хоча б якоюсь мірою дефіцит інформації щодо дійсного стану політології в Україні. Отже, загальний висновок може бути сформульований таким чином: політична наука в Україні поступово посідає відповідне місце в системі суспільствознавства, все помітніше впливає на реальні політичні процеси, становлення демократичної державності, впевнено виходить на рівень стабільного розвитку.

Чи все так добре? Все це, зрозуміло, не означає відсутності проблем у становленні і розвитку політичної науки.

Як уже зазначалося, в Україні склалося політичне співтовариство, але інтелектуальний потенціал, що продукується ним, до останнього часу не використаний політичним керівництвом країни.

Своєрідний політологічний ренесанс, що спостерігається сьогодні, приховує в собі небезпеку компрометації цієї науки, масового напливу дилетантизму й непрофесіоналізму (з'явилося багато політологічних центрів з амбіційними назвами, за якими нічого, по суті, не стоїть, а також велика кількість тих, хто прагне називати себе відомими політологами, не маючи для цього абсолютно ніяких підстав), бажання приручити політологію, зробити її зовнішньо респектабельною служницею діючої влади. Останнє виявляється у відсутності традицій незалежності гуманітарної науки. Певні групи вчених зберегли й посилити свою незалежність від влади, інші – розійшлися по партіям та рухам і зайнялися теоретичним обслуговуванням їхніх інтересів і у багатьох випадках суто наукові критерії оцінки доробку науковця – об'єктивність, достовірність, політична аргументація – виявляються відсунутими на задній план. Не стали осередками академічної науки в своїй переважній більшості університетські кафедри і досі не доводиться говорити про наявність в них розвинених наукових шкіл.

В Україні, вочевидь, бракує окремого самостійного політологічного журналу – суто академічного, концептуального спрямування, найвищого фахового рівня, опублікуватися в якому й

читати який було б престижно, справою професійної честі.

Водночас існують фактори, які сприяють руху політології до сучасного рівня. Це наявність відповідної інституціональної бази, про яку згадувалося вище: досить потужний корпус висококваліфікованих спеціалістів у галузі політичної науки: на 1 січня 2007 року захищено й затверджено ВАКом України 76 дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня доктора і 527 – на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Молода генерація політологів, яка здобуває освіту в нових умовах, знайома з досягненнями світової науки, швидко оволодіває сучасними методами дослідження, іноземними мовами, дає підстави сподіватися на краще майбутнє політології.

Сучасний стан політології в Україні пов'язаний з логікою трансформації нашого суспільства і професійного аналізу процесів, що відбуваються. У цьому контексті політична наука має стати чинником формування порядку денного для вдосконалення життя людей і громад, джерелом фахової експертизи і прогнозування результатів державотворчих рішень.

Однією з таких актуальних проблем, які мають досліджуватися, є моніторинг реформування політичної системи і становлення інститутів правової держави і громадянського суспільства.

Перед Україною сьогодні на весь зріст постало завдання реформування політичної системи, метою якого є зміцнення конституційного ладу, підвищення ефективності діяльності державних органів, поглиблення демократичних засад управління, духовного оновлення та морального оздоровлення суспільства, підвищення добробуту громадян, зміцнення національної безпеки та підвищення міжнародного авторитету країни.

Відповідно до Закону України “Про внесення змін у Конституцію України” від 8 грудня 2004 року реформа політичної системи спрямована насамперед на вирішення інституційних питань: як перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку, як досягти оптимального розподілу повноважень Президента, Парламенту, Уряду, якою має бути виборча система формування законодавчої влади. Безсумнівно, ці питання є важливими і їх необхідно вирішувати, передовсім на конституційному рівні, хоча розв'язуються вони, як показує практика, болісно, складно й суперечливо, нерідко на шкоду міжнародному авторитету країни. Конфлікт між гілками влади, а точніше між Президентом і Прем'єр-міністром та їхнім оточенням, який продовжується вже більше ніж

півроку, несе на собі відбиток президентської конкуренції 2004 року. Інерція персонального протистояння двох кандидатів у президенти продовжує давати про себе знати до цих пір [4].

При цьому слід враховувати, що при здійсненні політичної реформи не повинні залишитися поза увагою питання, від вирішення яких залежить стабільність і прогнозованість розвитку суспільства, самопочуття громадян держави і врешті-решт результативність діяльності владних структур. І відповідь на ці запитання покликані дати політологи і, можливо, вони в першу чергу.

Перше стосується політичної еліти. У нові владні структури після їх реформування мають прийти підібрані за конкурсом професіонали, які прагнуть і спроможні самовдосконалюватися. Управлінська еліта покликана володіти політичною культурою, тобто професійно знати закони суспільно-політичного державного устрою, професійно вміти застосовувати ці знання у своїй галузі, професійно налагоджувати відносини з колегами по управлінню.

Сучасна політична еліта – це переважно еліта за формальною ознакою. Причина суспільної неефективності владної української еліти не тільки у відсутності умінь і знань, а в тому, що вона не має внутрішньої потреби враховувати інтереси суспільства. Політична еліта змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, яка є близькою для неї самої. Головним для сучасної політичної еліти є орієнтація на цінності власного споживання. Звідси – пріоритет егоїстичних (корпоративних, групових) інтересів над національними, надвисокий рівень корумпованості влади. Корупція пронизує всю владну вертикаль згори до низу, а “зразки” такої поведінки устанавлюються на найвищому рівні влади. Концептуальною основою нормативно-правових актів стосовно боротьби з корупцією має бути не документування наслідків цього негативного явища, а створення умов, які б виключали можливість корупційних проявів. Якщо цю тенденцію не подолати, то наслідком цього може стати становлення такого суспільного ладу, за якого навіть при чіткому визначенні повноважень різних гілок влади чесність, порядність, обов’язковість і професіоналізм перестануть сприйматися як моральні орієнтири соціальної поведінки, а Україна буде виведена з числа цивілізованих країн.

Друге питання – це становлення громадянського суспільства. Саме в цьому контексті стратегічним напрямом реформування політичної системи має стати формування інститутів громадянського суспільства, яке є основою держави, його становлення відбувається

з утвердженням останнього, інститутів правової держави. Громадянське суспільство складають вільні громадяни з високим рівнем політичної, економічної, соціальної культури. Громадянське суспільство – це суспільство порядних, високоосвічених людей, основу якого складає середній клас.

Якщо основним елементом громадянського суспільства виступає особистість, то його несучі конструкції – соціальні інститути, які покликані сприяти всебічній реалізації особистості, її інтересів, прагнень і які, як у цілому громадянське суспільство в Україні, діють слабо. Це – місцеве самоврядування, політичні партії, професійні об'єднання, асоціації, творчі союзи, сім'я, церква. Для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства необхідно: забезпечити законодавче залучення представників опозиції, засобів масової інформації до участі в діяльності владних інститутів, розробки, прийняття і відповідальності за реалізацію важливих державних законів; практикувати постійні зустрічі (Національна асамблея, круглий стіл) вищих посадових осіб країни, лідерів політичних партій, опозиційних рухів з обговорення та вирішення конфліктних питань, визначенню стратегії розвитку країни у політико-соціальной (формування політичної нації), економічній (забезпечення інноваційно-інвеституційного розвитку) та зовнішньополітичній (визначення стратегічних взаємовідносин з Росією, курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію) сферах.

Саме інститутам громадянського суспільства належить зосередити зусилля на розв'язанні головного питання: як при реформуванні суспільства і влади уникнути соціального хаосу і захистити при цьому автономію і свободу людської особистості, не забуваючи про вимоги соціальної справедливості.

Ключовим завданням політології є навчально-освітня діяльність, формування високої політичної свідомості і політичної культури громадян України, зокрема, молодого покоління. У цих процесах політологія як навчальна дисципліна, відіграє незамінну роль. Найважливіше завдання – політичні знання мають утвердитися в усіх сферах свідомості. Йдеться насамперед про поширення політологічних знань по вертикалі, тобто про підготовку професійних політиків, парламентарів, управлінців, працівників державного апарату. Проблеми впорядкування суспільних процесів й утвердження державності України, впливу владних структур на покращення життя громадян – усе це вимагає від носіїв політичної влади високої політичної культури, якої їм не вистачає. Безпосередні спостереження

численних “круглих столів”, де, зокрема, обговорювалися і питання політичної реформи, свідчить про надзвичайно низький рівень професійної політичної культури багатьох народних депутатів, державних службовців.

Не менш актуальною і такою ж складною проблемою є розповсюдження політичних знань по горизонталі: серед найбільш широких прошарків населення і студентської молоді, серед усіх соціальних груп, партій, рухів та організацій. Цілеспрямоване вивчення політології у вищих навчальних закладах є базовим при засвоєнні систематизованих знань щодо демократії. Ґрунтовно вивчивши основи політології, випускник має відчувати себе повноцінним громадянином, реальним творцем справжньої демократії, вміти професійно оцінювати реальність (або утопічність) політичної модернізації, яка здійснюється, і тим самим стати на шлях створення політичної філософії життя, формування високих норм моральної поведінки, правової свідомості, активної громадянської позиції.

Підвищення рівня викладання політології і, відповідно, поглиблення оволодіння учнями та студентами політологічних знань обумовлює необхідність існування державної програми розвитку політичної науки та освіти. Мають з’явитися навчальні цикли з політології на радіо і телебаченні. Необхідно вдосконалювати систему підготовки та перепідготовки кадрів політологів, збільшувати кількість вакансій в аспірантуру й докторантуру з політології, забезпечити державну підтримку видань політологічної літератури тощо.

І на закінчення. С.Рябов: “Умовно можна говорити про таку кореляцію соціальних функцій політичної науки та її інституцій: здобуття нового знання, вирішення концептуальних проблем – науково-дослідні інститути і університети; застосування, впровадження теорій у суспільно-політичну практику – аналітичні центри і неурядові організації; поширення, популяризація політичних знань – кафедри, школи, неурядові організації, академічні видання” [5].

1. Див. про це детальніше: Рудич Ф.М. Чи справді політологія в Україні перебуває в глибокій кризі? // Трибуна. – 2003. - № 7-8. – С.23-25. 2. Ватыль В. Становление российской политологии: методология поиска и определения // Вестн.Моск.Ун-та. Сер.12. Политические науки. – 2006. - № 4. – С.133. 3. Бойцова О. Политическая наука в

XX в.: общин характеристики и основне этапы становления // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.12. Политические науки. – 2001. - № 1. – С.10. 4. Див.: Карасев В., Корниенко У. Конституционный цикл: продолжение следует // День. – 2007. – 10 февраля. 5. Рябов С. Політична наука в Україні ХХІ століття: стан та перспективи. – К., 2005. – С.73.

М. Михальченко